

Kriza države općeg blagostanja*

Inge Perko-Šeparović

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Ekonomska kriza tridesetih godina ovog stoljeća stvorila je pretpostavke nastanka države blagostanja (*welfare state*), koje su teorijski izraz Keynesova ekonomska doktrina i Parsonsova teorija funkcionalnih imperativa. Time su ostvarene teorijske racionalizacije za intervenciju države u ekonomsku i društvenu sferu.

Suvremena ekonomska kriza dovela je koncept države blagostanja u pitanje. Izlaz se ponovno traži afirmacijom ekonomske politike liberalizma (reganomika, tačerizam). Neoliberalistički model ne vodi računa o poremećenom odnosu između prirodne okoline i ekonomskog sistema u globalnim razmjerima. Tako on ne omogućava stvarni izlaz iz globalne krize.

Alternativni teorijski modeli dovode u pitanje postojeći sustav vrijednosti i strukture moći. Jedan od takvih je i ekonomski model *sustainable society* L. Browna. Prijelaz na ekonomske i političke odnose koji će uvažavati stvarne ljudske potrebe zahtijevat će promjene temeljnih struktura zajednice. Model J. Galtinga pokazuje mogućnosti i oblike takve transformacije koja se mora odvijati kao demokratski proces.

Našu bi raspravu trebalo početi određenjem pojma krize s jedne strane i države općeg blagostanja s druge strane. Za pojam krize postoji više značenja. Tako Duden lexikon navodi: 1. Situacija odluke, promjena kritične točke i 2. teškoće, stiska, škripac.¹ U Random House Dictionary kriza se definira kao 1) stanje u slijedu događaja u kojem je trend svih budućih

* Ovaj je rad pripremljen za okrugli stol trećih programa jugoslavenskih radio-stanica: »Država, tržište, demokracija u socijalizmu«, Arandelovac, 8—9. listopada 1987. godine.

¹ Das Grosse Duden Lexikon, Band 4, Bibliographisches Institut, Mannheim 1966, str. 798.

dogadaja, posebno za bolje i gore »određeni«; 2) kao prijelomna točka; 3) kao nestabilni uvjeti koji vode odlučnoj promjeni.²

Državu općeg blagostanja (*Welfare state*) možemo odrediti kao fazu u evoluciji države kao tipa socijalnog sistema, gdje se evolucija razumijeva kao porast adaptivnih kapaciteta sistema putem njegove diferencijacije.³ Pojava je vezana uz nastojanje da se eliminiraju odnosno ublaže socijalni konflikti koji su se nagomilali u vrijeme velike ekonomske krize 30-ih godina prijeteci da entropijske tendencije u sistemu dovedu do maksimuma. *Welfare state* predstavljao je novi mehanizam za razrješavanje konfliktnih situacija metodom sustavne redistribucije dijela novostvorene vrijednosti uvođenjem novih funkcija države: javnog školstva, zdravstva, socijalnog staranja itd. Time je suvremeni sistem (država) produžio vijek svoga trajanja. Tako diferencijacija državnih funkcija od klasičnih funkcija održanja sistema više ili manje mehanizmima prisile vodi njihovu dopunjenju novim funkcijama u kojima država nastupa kao nosilac niza, prvenstveno socijalnih, službi putem formiranja posebnih podsistema (institucija) za nove funkcije države općeg blagostanja. Ovu diferencijaciju sistema i nove funkcije možemo interpretirati kao anti- ili negativno entropijske tendencije suvremene države.

Na teoretskom planu javljaju se u to vrijeme modeli koji prate pojavu *Welfare statea*, tumačeći i opravdavajući potrebu transformacije suvremene države.

Tako na području ekonomije imamo Keynesov model koji se uspješno bavio analizom kratkoročnih fluktuacija zaposlenosti i doveo do zaključaka koji su postali osnova za jednako uspješnu kratkoročnu politiku zapošljavanja. Visoka razina nezaposlenosti koja je nadošla s velikom ekonomskom krizom okončana je 1940. godine — ali ne primjenom Keynesove politike, već pod utjecajem rata. Zbog toga je problem zapošljavanja bio problem regulacije kratkoročnih fluktuacija u situaciji praktično pune zaposlenosti i za to je Keynesovo objašnjenje bilo ekstremno korisno.⁴ Naglašavajući ulogu države u politici zapošljavanja — potrebu za državnim intervencijom u ekonomski život — Keynes je proveo konceptualnu adaptaciju klasične ekonomske teorije — dao joj je novu životnu snagu — otvarajući joj izlaz iz svijeta fantazije u kome se do tada kretala.

Na taj je način zaštitio strukturu kapitalizma od temeljitijeg propitivanja, koje bi bilo neizbježno da teorija nije pokazala sposobnost vlastite evolucije kroz adaptaciju — pružajući odgovor na inače nesavladiv problem.

Sociološka teorija — koju možemo promatrati kao komplementarnu ekonomskoj — pokazala je istu logiku evolucije. Izvorni funkcionalizam kako ga je postavio Parsons — i koji odgovara ekonomskoj teoriji liberalizma — s vremenom doživljava svoju adaptaciju kod sljedbenika Parsonsa

² The Random House Dictionary of the English Language, Random House, New York 1971, str. 344.

³ T. Parsons, *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1966, str. 9.

⁴ V. L. Allen, *Social Analysis — a Marxist critique and alternative*, Longman, London 1975, str. 27.

u teoriji *disfunkcije*, koja može sustavno pomoći u nadvladavanju socijalnih konflikata i problema.

Welfare state pokazuje spremnost i sposobnost da se bori sa socijalnim problemima povjeravajući ih svojim novostvorenim institucijama, a sociološka teorija *disfunkcije* ukazujući da sistemi ne funkcioniraju tako da osiguravaju harmoniju i sklad ni kad su ostvareni svi »funkcionalni imperativi«, već se u njima uz unaprijed predviđene javljaju i nepredviđeni efekti, koji su sa stajališta ciljeva sistema *disfunkcionalni*. Teoriju *disfunkcije* osigurava teoretska legitimacija za intervenciju države u socijalno tkivo. *Disfunkcije* se mogu, naime, u idealnom slučaju eliminirati, ili bar ublažiti, ako se dozvoli intervenirajuća uloga države. Prihvatanje *Welfare statea* je prihvaćanje države kao glavnog izvora moći i inicijative u društvu i prihvaćanje države kao bitnog stabilizirajućeg faktora. Baviti se *Welfare stateom* znači pretpostavljati postojanje inherentnih društvenih »poremećaja« takve vrste koje treba ispravljati, mijenjati.⁵

Funkcionalizam je tako pod pritiskom *Welfare statea* odgovorio i transformirao se u teoriju »*disfunkcije*« kao sociološku verziju *keinzionizma*.

Kriza *Welfare statea* javlja se 70-ih godina kad dolazi do nemogućnosti daljnje ekonomske ekspanzije, ili je ona, u najmanju ruku, ozbiljno ugrožena. Nemogućnost ekspanzije rezultira u smanjenju profita i izaziva probleme u sustavnoj redistribuciji novostvorene vrijednosti. Za mnoge javlja se sumnja nije li zapravo redistribucija bez rasta nemoguća.

I tako dok je prva velika ekonomska kriza dovela do pojave *Welfare statea*, druga ga velika kriza dovodi u pitanje.

Izlaz iz suvremene ekonomske krize, koja je dovela do krize državu općeg blagostanja traži se na raznim planovima.

To je prije svega vraćanje natrag kroz afirmaciju ekonomske politike liberalizma (reganomika, tačerizam). Neoliberalistički model međutim ne rješava ozbiljnije problem nezaposlenosti. Dapače, pokazuje se da broj nezaposlenih u mnogim zemljama raste. (Za najrazvijenije zemlje — zemlje OECD-a on je u prosjeku dosegao više od 8% u 80-im godinama, a da istovremeno nije bio praćen odgovarajućom ekonomskom ekspanzijom.) Sredinom 80-ih godina gotovo sve zemlje izbacile su punu zaposlenost s liste ostvarivih ciljeva.⁶

Neoliberalistički model ne nudi stvarni izlaz iz krize jer ne vodi računa o stvarnim uzrocima krize, koji se nalaze u poremećaju odnosa između prirodne okoline i ekonomskog sistema u globalnim razmjerima.

Ekonomski sistem ekspanzije, naime, ne nailazi više na prirodnu okolinu koja ga može podupirati. Treba istaći, da je do posljednjeg velikog ekonomskog booma 60-ih godina došlo kad je odnos između prirodnog i ekonomskog sistema već bio poremećen, ali se on mogao prikriti zahvaljujući nastupanju jeftine nafte kao osnovnog izvora energije.

⁵ Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Heinemann, London 1977, str. 346.

⁶ Fritz W. Sharpf, *The Political Calculus of Inflation and Unemployment in Western Europe*, paper for Conference IUC — Dubrovnik, october 1987, str. 8.

Svijet je na rubu krize prirodne okoline, koja potkopava globalnu ekonomiju. Osnovni biološki sistemi — šume, livade, ribnjaci i oranice, koji nas snabdijevaju hranom i izvor su većine sirovina, pogoršavaju se gotovo u cijelom svijetu. Jeftina nafta i njeni sintetski derivati prošlost su zavijek.

Propust da se prepoznaju i poštuju mogućnosti ovih bioloških sistema vodi u pravcu ekonomskih stresova kojima se više neće moći upravljati.

Postupnost i katkada nevidljiva narav pogoršavanja prirodnog okoliša često može samo zamaskirati problem.

Krize prirodnog okoliša nisu nove. Arheološki nalazi na svim kontinentima sadrže ostatke civilizacija koje nisu bile sposobne da se bore sa snagama pogoršavanja prirodne okoline. Razlika u odnosu prema danas je razlika u tempu i opsegu: pritisci koji su se nekad gomilali kroz stoljeća ili čak milenije, zbijeni su danas u dekade. Kako se pritisak na zemljine prirodne biološke sisteme, posebno obradive površine, umnožavao kroz 3. kvartal ovog stoljeća — pronađeni su ingeniozni putevi da se taj pritisak olakša — uključivanjem nafte u ovoj ili onoj formi. Zapravo, šesterostruki porast proizvodnje nafte u svijetu između 1950—1979. služio je kao sigurnosni ventil (iz nafte derivirana umjetna gnojiva; zamjena drva s naftnim gorivima i papira s plastikom.)

Krajem 70-ih godina proizvodnja nafte počela je opadati, dok su cijene i dalje rasle, čime se sigurnosni ventil koji je predstavljala nafta počeo zatvarati. Na određenoj točki, kriza okoliša dovodi do ekonomskog pada i konačno do socijalne dezintegracije. Arheološka nalazišta dozvoljavaju rekonstrukciju veze između prirode i ekonomije. Nažalost, nedostaju precizni tragovi o tome kako se ekonomski pad sistema pretvara u društvenu dezintegraciju.

Druga polovica 20. stoljeća može se podijeliti u dvije ekonomske ere, koje se više ili manje poklapaju s 3. i 4. kvartalom stoljeća. Kroz najveći dio 3. kvartala, kao što je ranije istaknuto, rasla je per capita proizvodnja dobara od kojih ovisi globalna ekonomija: drvo, žitarice, morska hrana, govedina i nafta. Kroz razdoblje posljednjeg kvartala per capita proizvodnja svakog od tih dobara mogla bi opadati. Ekonomska politika koja je tako dobro funkcionirala u 3. kvartalu stoljeća ne mora uopće dobro funkcionirati u bitno različitoj situaciji u kojoj se nalazi prirodna okolina u posljednjem kvartalu stoljeća.

U svijetu gdje se prirodna okolina ekonomskog sistema neprestano pogoršava, ekonomija orijentirana na snabdijevanje i pretjerano naglašavanje proizvodnje s gotovo slijepom vjerom u mehanizme tržišta vodi nas u najozbiljnije probleme. Između ostalog, takva će ekonomska politika odvesti svijet u pravcu stalno rastuće, inflatorne krivulje, troškova energije i hrane. Tržište naime ne raspolaže alarmnim uređajima koji se oglašavaju kad su podupiruće snage bioloških sistema prijedene. Samo kad sistem kolabira, a cijene se dignu do neba, tržište »zna« da je nešto krenulo krivo. Na toj točki šteta je međutim već nastala i teško se daje ispraviti.

Slijedi da izlaz iz krize globalnih razmjera ne možemo naći u priklanjanju modelima ekonomske i socijalne politike koja se kreće u okvirima

postojećeg vrijednosnog sustava, proizišlog iz afirmacije kapital odnosa, i u pravilu se mogu interpretirati kao modeli ekonomskog rasta.

Welfare state kao porast adaptivnih kapaciteta države kretao se u zadanim parametrima kapital odnosa. Prateće teorije bile su više refleksija na temu već ostvarenih promjena negoli poticaj za same promjene. S obzirom na mjeru u kojoj su legitimirale nove funkcije države — one su nailazile na vrlo snažnu podršku političara.

Danas je situacija znatno drugačija. Kako se izlaz iz krize ne može tražiti unutar postojećih modela ekonomskog rasta i zadanih parametara kapital odnosa, eventualni modeli izlaska iz krize moraju početi od negacije suvremenog vrijednosnog sistema kapital odnosa i svih njegovih derivata.

Iako je suvremena kriza globalnih razmjera i kao takva stvarni izazov za teoriju, teško bi se moglo ustvrditi da je većina znanstvenika pokušala tražiti izlaz iz nje izvan postojećeg sistema vrijednosti i struktura. Takva nastojanja za sada su marginalna, iako se to ne bi moglo reći i za prve modele koji rezultiraju iz tih nastojanja. Kako ti modeli dovode u pitanje postojeći sustav vrijednosti i strukture moći, nastojeći da modelu rasta suprotstave alternativni model društva koji se može održati, a postojećim strukturama dominacije i hijerarhije alternativne strukture — nije nikakvo čudo da oni ne mogu naići na podršku većine političkih struktura koncentriranih na borbu za stjecanje i održavanje vlasti, na kakvu je naišao Keynesov model i teorija disfunkcije. Modeli 80-ih godina, za razliku od modela 30-ih godina, ne mogu kao izlaz iz krize ponuditi metode adaptacije postojećeg sistema, već njegovu radikalnu transformaciju.

Tako se na području ekonomskih modela javlja model L. Browna zvan model *sustainable society*, tj. društva koje se može održati.⁷

U modelu *sustainable society* proizvodi se ne da bi se ostvario profit, već da bi se zadovoljile stvarne potrebe ljudi. Prema L. Brownu, *sustainable society* će se razlikovati od društva koje mi danas znamo. Porast stanovništva mora se držati pod kontrolom u smislu da nema daljnjeg rasta broja stanovnika ove planete; energija se mora koristiti mnogo efikasnije, s tim da se industrija i društvo pokreću prvenstveno putem obnovljivih vrsta energije. Kao posljedica toga, ljudi i industrijska aktivnost bili bi mnogo više disperzirani nego što su u naftom pokretanom društvu. Poljoprivreda bi morala dobiti jednu od središnjih uloga u ekonomiji, koja proizlazi iz njezine dodatne uloge u proizvodnji energije, čime bi se izmijenio njezin odnos s ostalom ekonomijom. Zemlja bi se koristila mnogo intenzivnije i pažljivije nego danas, koristeći u sve većoj mjeri raspoloživu radnu snagu. Optimalna veličina ljudskih naselja bila bi mnogo manja od sadašnjih, jer bi se time smanjio pritisak na proizvodnju hrane koju traže velike urbane aglomeracije — gdje hranu proizvodi sve manji broj ljudi, pa se na taj način koristi sve veća energija kako u proizvodnji hrane tako i u njezinu transportu u velike gradove.

U takvom društvu dolazi do velikih promjena u životnom stilu među onima koji su do sada živjeli u obilju, budući da im ekonomske sile ne

⁷ L. Brown, *Building a Sustainable Society*, W. W. Norton and Company, New York 1981.

ostavljaju drugi izbor, s jedne strane, kao i zbog toga što isključivo materijalistička orijentacija na sve veću potrošnju gubi na svojoj privlačnosti, s druge strane.

Napušta se logika ubrzanog industrijskog rasta za zemlje u razvoju i njihovog vezivanja za razvijeni svijet, a forsiraju se njihove međusobne veze u kojima jedne drugima učvršćuju rast, umjesto da on ovisi o stagnirajućem tržištu razvijenih zemalja. U modelu *sustainable society* stavlja se naglasak na politiku lokalne »samozadovoljnosti«, što na nacionalnom planu znači minimaliziranje uvoza hrane i energije, a na lokalnom planu vlastitu proizvodnju hrane i energije.

Ovaj »prijelaz u naglasku s rasta na održanje je suptilan, često više nesvjestan nego svjestan«.⁸

Kao snaga koja omogućava prijelaz, tržište ima svoje dobre i loše strane. Među dobrima jest njegova sposobnost da kaže proizvođaču što želi potrošač, pa se i propust zadovoljavanja zahtjeva potrošača pokazuje mnogo brže negoli u centralno planiranim ekonomijama. Druga pozitivna osobina tržišta je sposobnost da zamijeni jedno dobro s drugim kad nastaju pomaci između relativnog obilja i oskudice.

Već smo ranije istakli kao nedostatak tržišta njegovu neosjetljivost za prirodnu okolinu čije se stanje pogoršava — tržište nema alarmnih signala, već daje znakove da se nešto ozbiljno dogodilo onda kad se to više ne može ispraviti. Druga je slabost tržišta njegova nesposobnost da uzme u račun vanjske troškove vezane uz različite ekonomske aktivnosti.

Općenito, funkcija je modernog tržišta mnogo manje efikasna, nego što se to u literaturi priznaje. Velike korporacije s koncentracijom proizvodnje na najvažnijim sektorima smanjuju takmičenje, a marketing manipulira javni ukus i apetit putem reklama, čime se deformira tržište na način koji ne mora služiti javnom interesu i samo otežava prijelaz prema *sustainable societyju*.

K tome imamo i nedostatak tržišta u njegovoj »kratkovidnosti«. Tržište utječe na svakodnevne odluke bez gotovo ikakvog obzira prema dugoročnoj perspektivi. Ostaje potreba za državnom intervencijom koja želi unaprijediti javni interes, iako su mnoge loše koncipirane intervencije tom istom interesu više štetele nego li koristile.

U prijelazu s modela rasta na alternativni model *sustainable societyja* značajna uloga pripada državi i njenim institucijama, koje mogu regulacijom i financijskim poticajima olakšati prijelaz. Posebno je značajna reorientacija u financijskom poticanju istraživačkih projekata. U svakom slučaju prijelaz zahtijeva sav investicijski kapital kojim se može ovladati. »Bez redukcije globalnog vojnog budžeta od 500 milijardi dolara neće biti dovoljno sredstava za glatki i pravovremeni prijelaz.«⁹

Velika uloga koja se pridaje državi i njenim institucijama nosi u sebi priličnu dozu ambivalentnosti. Naime, baš te iste institucije nosioci su interesa za status quo. Može li se očekivati da one reorijentiraju svoje djelovanje ugrožavajući vlastite interese?

⁸ Isto, str. 283.

⁹ Isto, str. 305—306.

Jedan od odgovora daje nam J. Galtung, koji u svom modelu nudi skicu novih struktura koje nastaju s prijelazom na *sustainable society* — društvo koje uvažava stvarne ljudske potrebe.

Galtung govori o bazičnim materijalnim i nematerijalnim potrebama. Po Galtungu je, naime, dosadašnji razvoj osigurao zadovoljenje bazičnih i nebazičnih materijalnih potreba svjetske elite, a nije uspio zadovoljiti bazične materijalne i nematerijalne potrebe najvećeg dijela čovječanstva, potičući eksploataciju, ovisnost, mrvljenje, marginalizaciju, dijeljenje, a da se i ne spominju ekološki užasi. U bazične materijalne potrebe uključuje: hranu, odjeću, zaklon, medicinsku skrb, obrazovanje, sredstva prometa i veza, a u nematerijalne: stvaralaštvo, identitet, samostalnost, solidarnost, participaciju i integraciju. Promjene bi, po Galtungovu sudu, trebale početi s promjenama u strukturi zajednice, jer se one, iako teško, mijenjaju lakše od ljudskih potreba i zakona prirode. On razlikuje u osnovi dva tipa strukture: alfa, koji karakterizira vertikalni odnos, i beta, koji karakterizira horizontalni odnos. Ističući pozitivne i negativne osobine oba tipa strukture, Galtung u prilog alfa struktura navodi njihove sposobnosti da djeluju u smislu izjednačavanja asimetrija do kojih dolazi zbog svjetske ekonomske geografije, prirodnih katastrofa i sezonskih varijacija, manje vjerojatnosti stagnacije i manje kontrole nad pojedincima. Osnovni prigovor protiv alfa struktura je nemogućnost da se unutar njih zadovolje bazične nematerijalne potrebe pojedinca (što je, ujedno, argument u korist beta strukture). Osnovna formula, prema Galtungu, bila bi modifikacija i slabljenje alfa struktura na svim razinama na kojima se nalaze: lokalnim, nacionalnim i internacionalnim, njihovim pretvaranjem u horizontalnu mrežu korporacija. Istovremeno bi se u alfa strukturu ugrađivale beta jedinice. U toj kombinaciji beta strukture bi postale osnovne socijalne jedinice, dok bi se alfa strukture javljale kao neka vrsta podupiruće infrastrukture. Dokazanu tendenciju alfa struktura prema ekspanzionizmu moralo bi se nastojati nadvladati reorijentacijom ekspanzionizma prema onome što je u čovjeku, potičući njegov rast.

Galtung je prvenstveno koncentriran na mogućnosti i načine transformacije društvenih struktura koje će biti u skladu sa stvarnim potrebama čovjeka i osiguranjem ravnoteže ekosistema. Galtung na kraju upozorava kako je suvišno isticati da se sve te promjene mogu ostvariti bez društvenih borbi, pri čemu bi odlučujuća uloga trebala pripasti ljevici u alfa strukturama, koje bi mogle poslužiti kao katalizatori strukturalnih promjena, pa zaključuje da »izgledi za jednu humaniju mješavinu alfa i beta struktura nisu loši na kratki rok i vrlo su dobri za duži rok«. ¹⁰ I dok Galtung govori o borbi i ljevici kao jednoj strani u toj borbi, on uopće ne spominje tu drugu stranu i olako zaključuje da šanse za promjene nisu male. Znači li to da druga strana nema veliku moć, ili možda nije posebno zainteresirana za održanje statusa quo?

Nasuprot Galtungu smatramo da će prijelaz biti težak, s obzirom na to da će se njemu suprotstaviti svi nosioci institucionalnih interesa koji idu za održanjem statusa quo. Njih će podržavati i svi oni koje su nosioci

¹⁰ J. Galtung, *Development, environment and technology — Towards a technology for self-reliance*, United Nations, New York 1979, str. 43—48. I, posebno, 49.

institucionalnog interesa uspjeli izmanipulirati tehnokratskom ideologijom ekonomskog rasta kao jedinog puta društvenog progresa.

Šanse za prijelaz ovise o tome koliko će svi oni koji su potrebu prijelaza s modela rasta na model održanja shvatili kao svoj i globalni interes svih stanovnika ove planete imati volje i snage da alternativu nameću na svim forumima na kojima se raspravlja o daljnjem razvoju. Snaga će im ovisiti i o mjeri u kojoj se uspijevati osvijestiti potrebu prijelaza na model održanja kod što većeg broja članova zajednice. Tu postaje posebno važna uloga¹¹ obrazovnih institucija svih razina, osobito sveučilišnog i informativnih medija, kao i akcionih grupa građana, koji se mogu suprotstavljati nosiocima institucionalnog interesa. Demokratska klima, iz nje vođeni demokratski procesi i demokratske institucije posljednja su karika koja unapređuje šanse bržeg prijelaza, a tempo prijelaza najbolja je provjera njihova postojanja.

Inge Perko-Separović

THE CRISIS OF THE WELFARE STATE

Summary

The economic depression of the 1930s created the preconditions for the making of the welfare state. Its theoretical expressions are Keynes's economic doctrine and Parson's theory of functional imperatives. These provided the theoretical arguments for the state's intervention into the economic and social area.

The current economic crisis has brought the concept of the welfare state into question. A way out is being sought again through an affirmation of the economic policy of liberalism (Reaganomics, Thatcherism). The neoliberal model however does not take into account that the relationship between the natural environment and the economic system has been disturbed on a world-wide scale. It therefore does not offer a genuine way out of the global crisis.

Alternative theoretical models call into question the existing system of values and power structure. Such a model is L. Brown's economic model of a *sustainable society*. In order to create economic and political relationships that will take into account genuine human needs it will be necessary to alter the fundamental structures of the community. J. Galtung's model suggests the possibilities and forms of such a transformation which will have to take place in terms of a democratic process.

¹¹ Brown navodi ulogu vjerskih institucija u formiranju nove tzv. ekološke teologije, pri čemu ocjenjuje budizam kao religiju koja je po svojim vrijednostima najbliža modelu održanja, dok katoličku religiju i muslimanske fundamentaliste vidi kao one snage koje bi odvrćale od prijelaza. (L. Brown, nav. dj., str. 327—330.)